

ВІДРОДЖЕННЯ

Л. В. АРЮПІНА

ОЛЕКСАНДРА МИКОЛАЇВНА ТЮНЕЄВА

До нас повертаються наша державність, наша культура, наша мова, імена видатних діячів, якими ми можемо пишатися. Серед них – Олександра Миколаївна Тюнеєва, фахівець у галузі книгознавства та бібліотечної справи, у 20–ті роки завідувача відділу рідкісних видань та рукописів Одеської міської публічної бібліотеки.

Вона внесла великий вклад не тільки в розвиток теоретичних і прикладних проблем книгознавства, але і в справу створення Музею книги, колекційну і збирацьку діяльність. О.М.Тюнеєва передовсім відома як засновник одеського Музею книги, що був своєрідним центром вивчення проблем книгознавства і по суті виконував роль установи наукового типу, вельми далекого від того науково обезціненого розуміння музею, котре пізніше вкорінилось у масову свідомість.

Вона народилась у лютому 1888 року в сім'ї дійсного статського радника М. Кравченка. Захоплювалась живописом. Навчалася в Одеському художньому училищі. В 1910 р. закінчила Петербурзькі жіночі педагогічні курси. У тому ж році стала дружиною Бориса Дмитровича Тюнеєва, відомого в Одесі музикознавця, співробітника "Русской музыкальной газеты", власника багатой музичної бібліотеки (її частину з часом придбала Одеська консерваторія – в ній Тюнеєв викладав до 1934 р.).

Олександра Миколаївна була широкоосвіченою людиною. Вільно володіла німецькою і французькою мовами. Цікавилась історією, документальним масивом.

Безперечний інтерес для істориків і мистецтвознавців становить здійснене нею зібрання "Установчих плакатів", під час виборчої компанії в Установчі збори, що відбувалася в листопаді 1917 р. Ця колекція,

професійно підготовлена до тривалого зберігання, придбана Одеською публічною бібліотекою в 1926 р., є і донині. До зібрання, яке складається із 105 плакатів і листівок усіх партій, що приймали участь у виборах, додано "Вестник городского самоуправления" (від 11 листопада 1917 р.), присвячений наступним виборам, відозва "Всеим гражданам Петрограда" Петроградської спілки захисту Установчих зборів від 25 листопада. Серед тих, хто її підписав, – В.Фігнер, З.Гіппіус, М.Карєєв, А.Луначарський, Д.Дейч, О.Ремізов, Ф.Сологуб, Д.Мережковський.

У 20–ті роки в Одеську публічну бібліотеку надходила дуже велика кількість книг і документів з установ та приватних книгозбірень. У 1922 р. цей масив сягнув 300 тисяч одиниць.

Поповнився і відділ рідкісних видань, один з перших у країні. Він був створений у 1922 р. на базі існуючого в бібліотеці з 1907 р. музею. Метою музею було показати на пам'ятках старовини історію та еволюцію книги як предмета графіки, мистецтва та техніки та розкрити історичну долю книги. Діяльність установи спрямовувалась на наукову і просвітню роботу.

У 1925 р. Тюнеєва дає фонду таку характеристику: "На цей час відділ має 3760 томів (1801 назва) заінвентаризованих книг. У відділ ввійшли першодруки та стародруковані книги; видання, що вийшли або зберіглися в зовсім обмеженій кількості екземплярів; видання особливої художності або розкоші; книжки з автографами або екслібрисами видатних власників минулого; хіротипи; видання, що мають особливе історичне або політичне значення; рукописи та автографи історичного або історико-літературного значення; альбоми оригінальних малюнків".¹ Тюнеєва виділяє окремі колекції: рукописи старі та нові; інкунабули, палеотипи; видання відомих друкарських фірм XVI – XVII ст.; книги церковнослов'янського друку XVI–XVI ст.; книги, надруковані

¹ Тюнеєва А.Н. Отдел редких изданий Одесской государственной библиотеки // Библиотечное обозрение. – 1925. – Кн.1. – С. 105.

гражданським шрифтом за Петра I; рідкісні та бібліофільські видання XVIII–XIX ст., а саме: а) ті, що вийшли в світ в незначній кількості екземплярів; б) знищені або збережені в незначній кількості екземплярів; в) особливо цінного історичного або політичного значення (приміром, книги, заборонені цензурою); різні книжкові рідкості: видання, ілюстровані оригінальними малюнками художників; видруковані на пергаменті та особливому папері або матеріалах; книжки з екслібрисами, з автографами видатних власників.

О.М.Тюнеєва виділила й інші колекції. Зокрема, зібрання мініатюрних видань, різні зібрання, а саме: політичних листівок і прокламацій (3670 л.), обкладинок радянської книги, систематизованих згідно з групами видавництв; колекції книжкових знаків тощо.

За принципом формування фонду відділу за колекціями, закладеним О.М.Тюнеєвою, працюють і сучасні спеціалісти.

Особливою ділянкою її роботи було створення довідкового апарату. Тюнеєвою сформовано алфавітний, топографічний та предметний каталоги (вони є у відділі і понині). Тоді ж було започатковано науковий опис. Визначався склад окремих груп: рукописів, інкунабул, палеотипів, мініатюрних видань тощо.

Кожна книга описувалась. На неї складався паспорт, у якому зазначалися та обґрунтовувалися рідкості та цінності даного примірника. Цю роботу виконували висококваліфіковані спеціалісти. Зокрема О.М.Дерibas, який добре розумівся на фондах бібліотеки.

Узагальнення розбору та вивчення фонду – тема кількох друківаних матеріалів Тюнеєвої: огляд діяльності відділу рідкісних видань (опубліковано в Москві, Києві та Парижі), стаття про колекцію мініатюрних видань Одеської державної публічної бібліотеки (Лейпциг, 1928 р.). Найдетальніший опис колекцій, в основу якого лягло зібрання графа М.М.Толстого, й досі є путівником по цьому фонду.

Для сучасних дослідників являє собою інтерес і ділове та наукове листування Тюнеєвої з відомими вітчизняними та зарубіжними книгознавцями. Серед адресатів: О.І.Малеїн, В.Я.Адарюков, М.П.Ліхачов, С.П.Зданевич, М.П.Алексєєв, Е.Ф.Галлербах, О.О.Сидоров, Ю.О.Меженко, В.С.Савонько.

На особливу увагу заслуговує жваве листування вченої з Українським інститутом книгознавства, який на той час очолював Ю.Меженко.

Стаття Тюнеєвої до п'ятої річниці Музею книги в Одеській публічній бібліотеці, видрукована 1927 р. в

газеті “Пролетарская правда”, зацікавила його. Меженко запропонував Олександрі Миколаївні написати більш розширений матеріал для “Бібліологічних вістей”. Стаття Тюнеєвої “Музеї книги в Західній Європі” була видрукована в журналі в 1930 р. На той час Олександрі Миколаївні було звільнено з роботи із заборотою працювати у всіх радянських установах за “злісне укриття архівних матеріалів”. Вона, як і чимало інших її колег, підпала під хвилю виявлення інакомислення, “чистки документальної бази”.

У бібліотеках створювалися “спецхрані”, централізувалися фонди. 16,5 метрів архівних матеріалів було вивезено з Одеської публічної бібліотеки в Окрархів. Ці історичні документи на довгі роки стали недоступними для дослідників.

Майже рік Тюнеєву не приймали на роботу. Тимчасово вона працювала в Одеському художньому училищі. Звідти її звільнили “як людину, що не хоче розуміти умов радянського суспільного будівництва”.

Проте ніхто не зміг заборонити Тюнеєвій займатись творчою роботою. Її дисертація “Музей книги. Матеріали до питання” (аж до 1932 р.) є першим фундаментальним аналізом на цю тему. Зважте: до того часу було опубліковано лише поодинокі невеличкі повідомлення в періодиці. А докладний зведений покажчик музеїв книги світу видано тільки в 1987 р.

Тюнеєва дала визначення поняття “музей книги”, накреслила мету, плани і завдання його діяльності як специфічної установи, розповіла історію створення десяти музеїв книги в СРСР і шести – в Західній Європі.

На думку вченої, базою для створення такого типу музеїв мають стати великі громадські бібліотеки. Музеєм вона називає тільки ті структурні підрозділи, які за типом своєї організації являють собою “самостійне ціле”. З цього погляду дослідниця здійснила опис історії створення Всеукраїнського музею книги і письма в Києві.

Особливу увагу Тюнеєва приділила науковій діяльності музеїв книги як центрів вивчення книгознавства, лабораторій цієї всеохоплюючої дисципліни. Вона підкреслювала величезні можливості, які має музей книги в справі опису та вивчення рідкісних книг (хоча методологія бібліографування їх майже не розроблена), наголошувала, що “рідкісна книга потребує особливого бібліографічного опису із врахуванням усіх особливостей даного екземпляра”.

Дисертацію Тюнеєва, з незалежних від неї причин,

не змогла захистити. Проте її робота не втратила своєї наукової цінності і донині. Ї по суті є посібником для сучасних фахівців.

Коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, найціннішу частину фонду бібліотеки вдалося евакуювати, але решта, кілька мільйонів томів, залишилась напризволяще.

Про події тих лихих днів розповів Л.Соболев у своїй статті, надрукованій у газеті "Правда" після звільнення Одеси у 1944 р. В ній зокрема сказано: "Представник тодішнього румунського "міністерства освіти" з'явився в бібліотеці з вимогою вилучити всю політичну та радянську літературу. Працівники бібліотеки представили йому каталоги тільки одного абонементного відділу. Тисячі книг було вивезено з бібліотеки. Але всі книжки основного фонду, каталоги якого патріоти з великим ризиком для себе не представили комісії, залишились<...>. Працівники бібліотеки чергували вночі, стежачи за тим, щоб фашисти не принесли мін. Це були О.В.Янушковська, яка 24 роки завідувала книгосховищем; М.М.Дерибас, онучка засновника Одеси, яка працювала в каталозі 46 років; Котов, Бабишев та директор бібліотеки О.М.Тюнеєва, котра була зв'язана з нею з 1919 р."

Саме завдяки Олександрі Миколаївні вдалося врятувати чимало книжок і з бібліотеки Одеського університету. Під час війни Тюнеєва взяла на свої плечі важкий тягар: одночасно керувала і цією установою.

Після війни, у 1947 р., Тюнеєва зробила спробу захистити дисертацію. Але вивчення музеїв Західної Європи, наукова тема дослідниці, вважалось на той час деякою мірою небезпечним. Олександрі Миколаївні

знову було звільнено з роботи. В Публічну бібліотеку вона більше не повернулася. Працювала зокрема в книгозбірні Одеської семінарії, займалась перекладами.

Попри насторожене ставлення адміністративних кіл до Тюнеєвої, фахівці віддавали належне її помітному внеску у книгознавчу справу. Так, у 1983 р. УІ Федорівський семінар, що проходив у Львові, привітав її з 95-річчям. У 1985 р. секція книги Одеського будинку вчених провела засідання, присвячене сім'ї Тюнеєвих.

Олександра Миколаївна піклувалась долею своєї приватної бібліотеки та власного архіву. Загальноосвітню частину бібліотеки, художню літературу вона передала онуці. Зібрану сином бібліотеку з історії громадянської війни подарувала Одеському морехідному училищу. Колекція листівок Тюнеєвої знаходиться зараз в Одеському краєзнавчому музеї, колекція видавничих марок – в Одеському літературному музеї.

Своє зібрання екслібрисів і листування з Н.П.Ліхачовим, О.О.Сидоровим, В.С.Савоцьким, іноземними кореспондентами, що стосувалося цієї галузі, Тюнеєва подарувала одеському колекціонеру Б.Я.Левих. Частина екслібрисів з її колекції поповнила зібрання інших колекціонерів. Збирали в сім'ї Тюнеєвих також автографи. Серед автографів, зібраних ними, – автографи Г.Распутіна, А.П.Чехова, Е.Золя, Д.Гарібальді, І.І.Мечникова, К.Бальмонта, Наполсона. Частина цієї колекції було подаровано Б.Я.Левих.

А той внесок, який зробила Олександра Миколаївна в розвиток теорії та практики бібліотечного будівництва в Одесі, дає свої щедри плоди і донині.

Перелік праць О.М.Тюнеєвої

1. Музей книги: Матеріали к вопросу (включительно по 1932 год): Дис. канд. пед. наук. – Одесса, 1932, 1947. – 110 с.
2. Музеї книги в Західній Європі // Бібліологічні вісті. – 1930. – №3. – С. 77–102.
3. Музей книги Одеської державної публічної бібліотеки. – К., 1927. – 17 с. (Тр. Государственной публичной библиотеки в Одессе).
4. Одеська державна публічна бібліотека // Бібліологічний збірник / Ін-т євр. культури при ВУАН. – Х., 1930. – Т.1. – С. 291–296.
5. Отдел редких изданий Одесской государственной публичной библиотеки // Библиотечное обозрение. – 1925. – Кн.1. – С. 104–107.
6. Печать в Союзе ССР. – 79 с. – Рукопись.
7. Le bibliothek publique d'etat a Odessa. – Paris, 1928. – 45 p.
8. Miniaturausgaben und die kollektion soiber in der oentlichen staatsbibliothek in Odessa // Zentrablatt fur Bibliotheksweeen. – 1926. – 11. – P.533–553.

